

Sähköiset aineistot arkistoon? Uusi vapaakappalelaki lausuntokierroksella

AGRICOLA

Vuonna 1707 kaikille Ruotsin valtakunnan yliopistokirjastoille annettiin oikeus saada kokoelmiinsa yksi kappale jokaista valtakunnassa painettua painotuotetta. Tästä käytännössä vielä melko vaatimattomasta alusta on vähitellen päädytty nykyiseen vapaakappalelainsäädäntöön, jonka piiriin ovat vuodesta 1981 lähtien kuuluneet painotuotteiden lisäksi myös ääni- ja kuvataallenteet. Nyt vapaakappalelakia ollaan päivittämässä digitaalisen aikakauden tarpeita vastaavaan muotoon.

[\[Uuden lain peruspiirteet\]](#) [\[Radio- ja tv-ohjelmien arkistoinnista\]](#)
[\[Kansallinen verkkoarkisto\]](#) [\[Aineistojen käytöstä\]](#)

Uuden lain peruspiirteet

Vapaakappalelain uudistamista pohtinut työryhmä sai työnsä valmiiksi viime keväänä, ja esitys uudeksi vapaakappalelaiksi julkistettiin kesäkuun alussa 2003.⁽¹⁾ Voimaan astuessaan uusi laki korvaisi samalla kertaa sekä nykyisen vapaakappalelain että lain

elokuvien arkistoinnista. Nykyisen vuonna 1981 voimaan tulleen vapaakappalelain uudistaminen on ollut työn alla jo muutaman vuoden ajan, ja viime vaiheessa sen valmistuminen on kytketty yhteen valmisteilla olevan tekijänoikeuslain kanssa. Jos kaikki menee suunnitelmien mukaan, vapaakappalelaki on tulossa voimaan keväällä 2005.

Nykyinen vapaakappalelaki sisältää säädöksiä kotimaisten painotuotteiden sekä ääni- ja kuvatallenteiden arkistoinnista. Painotuotteita täytyy luovuttaa vapaakappaleina kuusi kappaletta, kun taas sanomalehdistä ja ääni- tai kuvatallenteista riittää kaksi vapaakappaletta.⁽²⁾ Uusi laki toisi näiden lisäksi arkistoinnin piiriin myös romput ja dvd-levyt, radio- ja tv-ohjelmat sekä kotimaisen verkkoaineiston. Perinteisen painetun materiaalin osalta vapaakappalekirjastoina toimisivat Helsingin yliopiston kirjasto, Åbo Akademin kirjasto, Turun yliopiston kirjasto, Jyväskylän yliopiston kirjasto, Oulun yliopiston kirjasto ja Joensuun yliopiston kirjasto. Alun perin Eduskunnan kirjastolle kuulunut vapaakappaleoikeus siirtyisi näin kokonaan Joensuuhun. Uudet elektroniset aineistot taas jaettaisiin siten, että verkkoaineiston tallentamisesta huolehtisi Helsingin yliopiston kirjasto, ja radio- ja tv-aineistosta vastaisi Suomen elokuva-arkisto.

Käytännössä uuden lain mukanaan tuomat velvoitteet johtavat siihen, että molemmat uusia tehtäviä saaneet instituutiot tarvitsevat toiminnan pyörittämiseen merkittäviä lisäresursseja. Itse asiassa Elokuva-arkisto ei edes alun perin ollut kovin innokas saamaan radio- ja tv-aineistoja vastuulleen, ja jossain vaiheessa näytti jo siltä, että nämäkin materiaalit sijoitettaisiin Helsingin yliopiston kirjastoon. Elokuva-arkiston kohdalla tehty ratkaisu merkitseekin niin huomattavaa toiminnan laajentumista ja identiteetin muutosta, että on jopa ehdotettu koko arkiston nimen muuttamista *Suomen media-arkistoksi* tai *Suomen audiovisuaaliseksi arkistoksi*.

Radio- ja tv-ohjelmien arkistoinnista

Vanhat tv- ja radio-ohjelmat ovat toistaiseksi olleet tutkijoiden kannalta hyvin hankalasti tavoitettavaa aineistoa. Vaikka osa aineistosta on yksinkertaisesti hävinnyt tai hävitetty, suurempi ongelma on ollut se, että esim. Yleisradion arkiston päämääränä oli pitkään vain yhtiön oman ohjelmatuotannon tukeminen, ei

tutkijoiden palveleminen. Lisäksi osa tv-yhtiöistä on jopa pyrkinyt eroon esittämistään ulkopuolisten tuottamista ohjelmista, sillä tekijänoikeussopimusten kiemuroista johtuen esittämisen lisäksi myös ohjelmien säilyttämisestä on saatettu joutua maksamaan korvauksia.

Jos vain kustannuksista päästään sopuun, uuden vapaakappalelain mukanaan tuoma tv- ja radiolähetysten arkistointi toteutetaan mahdollisesti yhteistyössä tv- ja radio-ohjelmien jakeluverkon omistavan Digita Oy:n kanssa. Tällöin tallentamista olisi mahdollista tehdä automaattisesti suoraan lähetyksestä ennalta laaditun suunnitelman mukaisesti, ja ohjelmat voitaisiin tallentaa valmiiksi digitaalisessa muodossa. Toisaalta tiettyjen erityisen tärkeiksi katsottujen ohjelmatyyppejen (televisioelokuvat, kuunnelmat, dokumentit, jne.) osalta ohjelman tuottaja velvoitettaisiin joka tapauksessa tallentamaan ohjelmien alkuperäisaineistot joko Suomen elokuva-arkistoon tai sitten johonkin muuhun Elokuvarkiston hyväksymään säilytystilaan (esim. Yleisradion arkisto).

Muun tallennettavan aineiston laajuus lienee vielä jossain määrin avoin kysymys, tai ainakin asia on hyvin pitkälti riippuvainen Suomen elokuva-arkiston käytössä olevista resursseista. Esim. mediatutkijat ovat korostaneet sitä, että arkistoinnin piiriin pitäisi saada tärkeäksi koettujen erikoisohjelmien lisäksi myös mahdollisimman paljon arkipäiväistä ja siten tyypillistä ohjelmistoa (uutisia, visailuja, urheilukilpailuja, jne.). Ainakin paikallisesti lähetettävien radio-ohjelmien osalta jouduttaneen kuitenkin tyytymään tiettyjä päiviä tai viikkoja kattaviin otoksiin, mikä tuntuu perustellulta nykyisten "paikallisradioiden" kohdalla: kattavampi tallentaminen ei tasapaksua lähetysvirtaa suoltavien ketjuuntuneiden formaattiasemien aikakaudella tunnu lopulta kovin tarpeelliselta.

Kansallinen verkkoarkisto

Kansallisen verkkoarkiston luominen on ollut Helsingin yliopiston kirjastossa valmisteilla jo muutaman vuoden ajan, ja verkkoaineistoa on haravoitu useaan otteeseen huolimatta siitä, että aineiston esillepanon mahdollistava laki on viivästynyt alkuperäisistä suunnitelmista. Myös kerätyn materiaalin indeksoiminen norjalaiselta FAST-yhtiöltä ostetuilla työkaluilla on edistynyt.⁽³⁾ Vapaan verkkoaineiston haravointi on silti vain osa koko arkistoprojektia,

sillä keskeisiä ja vaikeasti haravoitavia aineistoja on tarkoitus saada myös suoraan aineistojen tuottajilta ja välittäjiltä.

Lakiesitys jättää Helsingin yliopiston kirjastolle varsin suuren vallan päättää kerättävän aineiston laajuudesta ja luonteesta. Käytännössä haravointi tuottaa jo verkkoaineistojen muuttuvaisesta luonteesta johtuen väistämättä vain jonkinasteisia otoksia kaikesta jossain vaiheessa saatavilla materiaalista - esim. erilaisten dynaamisesti tuotettujen, jatkuvasti päivittyvien uutispalveluiden kattava arkistointi olisi lähes mahdotonta. Lisäksi myös erilaiset keskusteluryhmät ja -palstat jäänevät ainakin toistaiseksi keräystoiminnan ulkopuolelle, lukuun ottamatta niitä aineistoja, jotka muutenkin tallentuvat automaattisen haravoinnin yhteydessä.

Verkkoaineiston tallentaminen on ajankohtainen kysymys Suomen lisäksi myös monissa muissa maissa. Oma mielenkiintonsa on silläkin, että amerikkalainen, toistaiseksi yksityisellä rahoituksella toiminut [Internet Archive](#) on käynyt eurooppalaisten kansalliskirjastojen kanssa neuvotteluja yhteistyöstä. Vaikka Internet Archive on jo vuodesta 1996 lähtien koonnut laajan kokoelman verkkosivustoja, sen asema ei kuitenkaan ole kovin vankalla pohjalla sen paremmin taloudellisesti kuin oikeudellisestikaan. Yhteistyö eri maiden viranomaisten kanssa voisi siten tuoda Internet Archivelle sekä pysyvää rahoitusta että siltä toistaiseksi puuttuvaa legitimaatiota. Samoin periaatteelliselta kannalta katsottuna olisi ehkä luontevaa, että verkkoarkisto sisältäisi samalla kertaa koko Internetin aineiston - kunkin maan keskittyminen pelkästään oman kansallisen aineiston tallentamiseen ei tee oikeutta maailmanlaajuisen verkon ominaisluonteelle. Vaikka yhteisten päämäärien ja pelisääntöjen löytäminen ei ole käytännössä välttämättä helppoa, yhteistyö Internet Archiven ja muiden maiden kansalliskirjastojen kanssa voi kuitenkin avata uusia mahdollisuuksia mm. haravaohjelmistojen kehittämiseen.

Aineistojen käytöstä

Verkkoaineiston arkistointi on herättänyt runsaasti julkista mielenkiintoa, ja toisinaan uutisoinnissa on annettu jossain määrin harhaanjohtavaa kuvaa verkkoarkiston tulevista käyttömahdollisuuksista. Vaikka verkosta haravoidun aineiston viitetiedot tulevat todennäköisesti yleiseen käyttöön Suomen

kansallisbibliografian ([Fennica-tietokannan](#)) tapaan, varsinaisten haravoitujen aineistojen katselu on tarkoitus rajata vapaakappalekirjastojen tiloihin ja sielläkin tietyille valvottavissa oleville koneille. Toisin kuin joistakin uutisista on kenties voinut päätellä, arkiston aarteet eivät siis tule olemaan vapaasti käytettävissä Internetin kautta.

Käyttöoikeuksien laajuus on väistämättä kompromissi, jossa yhtälön toisella puolella ovat tuottajien ja tekijänoikeusjärjestöjen edut (todelliset tai kuvitellut), toisella taas aineistoa tulevaisuudessa hyödyntävien tutkijoiden tarpeet. Erityisesti tekijänoikeusjärjestöt ovat ajaneet mahdollisimman tiukkoja rajoituksia ja käytön seuranta, jottei aineiston luvaton kopiointi olisi mahdollista eikä vapaakappaleaineistojen käytöstä aiheutuisi oikeudenomistajille taloudellisia menetyksiä.

Itse asiassa tekijänoikeusjärjestöillä on ollut vaikeuksia hyväksyä edes sitä, että sähköiset aineistot olisivat käytettävissä kaikissa vapaakappalekirjastoissa, eikä vain siinä kirjastossa jossa aineistoa fyysisesti säilytetään. Ainakin alustavien suunnitelmien mukaan Helsingin yliopiston kirjaston keräämä ja säilyttämä aineisto olisi näet ulkopuolisilta suljetun verkkoyhteyden kautta saatavilla muistakin vapaakappalekirjastoista käsin. Lisäksi on mahdollista, että vapaakappalekirjastoissa säilytettäviä aineistoja olisi käytössä myös Elokuva-arkistossa (ja päinvastoin), mikä voi olla perusteltua jos senkin vuoksi, että viimeaikaisten teknisten mullistusten myötä eri tyyppisten julkaisujen väliset selkeät raja-aidat ovat vähitellen hämärtyneissä.

Toisaalta tutkijoiden etujärjestöt ovat kritisoineet sitä, että sähköinen vapaakappaleaineisto on sidottu tiettyyn paikkaan, eikä se tekniikan tarjoamista mahdollisuuksista huolimatta ole kopioitavissa tai käytettävissä tutkijoiden omista työhuoneista käsin.

Vapaakappalekirjastojen maantieteellinen sijainti onkin ongelmallinen esim. Tampereen tai Rovaniemen mediatutkijoiden kannalta. Lisäksi käytön rajoitukset hankaloittavat sähköisten aineistojen hyödyntämistä mm. tilastollisessa tutkimuksessa.

Käytännössä aineiston laajempaa tutkimuskäyttöä mahdollistavissa erikoisjärjestelyissä on viime kädessä kysymys rahasta. Opetusministeriön näkemys on, ettei käyttöoikeuksien laajentaminen

voi tapahtua pelkästään lainsäädännön keinoin, ja niinpä mahdollisesta vapaakappalekirjastojen ulkopuolisesta käytöstä olisi päästävä erilliseen sopimukseen tekijänoikeusjärjestöjen ja tuottajien kanssa.

Jyrki Ilva

Viitteet:

(1) Joukkoviestinnän arkistointiprojektin muistio. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2003:14. Muistio on luettavissa PDF-muodossa osoitteessa <http://www.minedu.fi/julkaisut/tiede/2003/tr14/kuvailu.html>

(2) Nykyisen lain teksti on luettavissa verkossa esim. Suomen elokuva-arkiston palvelimella, ks. <http://www.sea.fi/arkistopalvelut/tallettaminen/vapaakappale.html>

(3) Helsingin yliopiston kirjaston verkkoharavointi-projektin nykytilasta ks. Juha Hakala: "Internetin pitkät varjot". Teoksessa Inkeri Salonharju (toim.): "Kirja tietoverkkojen maailmassa". Helsinki 2003. Artikkelin on luettavissa osoitteessa <http://www.lib.helsinki.fi/julkaisut/kirjatietoverkkojenmaailmassa/hakala1.html>

[Agricolan Tietosanomien pääsivulle](#)

[Tämän numeron pääsivulle](#)

[Lehden arkisto](#)

[Lehden toimituskunta](#)

[Kaikkien numeroiden sisällysluettelot](#) yhtenä tiedostona

[Historian äärelle](#) | [Tutkimus, opetus, seurat](#) | [Arkistot, kirjastot, museot](#) | [Ajankohtaista](#)
[Agricolan kartta](#) | [Haku Agricolasta](#) | [Hakemisto](#) | [Uutta!](#)
[Tekijät](#) | [Palaute](#) | [Etusivulle](#)

